

שיטת המגילת אסתר במצות ישיבת ארץ ישראל

- א. דברי המגילת אסתר
- ב. הסבר המגילת אסתר בדעת הרמב"ם והקושי בדבריו
- ג. הסבר הארץ חמדה
- ד. הסבר הדברי יששכר
- ה. הסבר הבית הלוי
- ו. דרך אחרת בהבנת המגילת אסתר
- ז. תירוץ הקושיות שהקשו על המגילת אסתר
- ח. הקושיה מהפסוק "בבלה יובאו ושמה יהיו"

א. דברי המגילת אסתר

דברי המגילת אסתר, שהסביר את שיטת הרמב"ם בספר המצוות, שימשו כמקור חשוב ויסודי בכל דיון במצות ישיבת ארץ ישראל. המתנגדים לעלייה וליישוב הארץ הסתמכו על דבריו, וטענו שהמגילת אסתר דחה את דברי הרמב"ן, והוכיח שיישוב ארץ ישראל אינה מצווה בזמן הזה. האחרונים דנו בהרחבה בסברותיו וראיותיו¹. כדוגמא, הרב יונה דב בלומברג כתב בשנת תרנ"ח ספר שלם בשם "קונטרס מצות ישיבת ארץ ישראל"², שעניינו "והוא מאמר ביקורת ומענה על דברי... [ה]מגילת

1. משום מה חלה טעות אצל חכמים אחדים לגבי זהותו של המחבר. הספר מגילת אסתר נדפס לראשונה בדפוס ונציה בשנת ש"ב (1592). מחבר ספר מגילת אסתר מציין בהקדמתו כי שמו יצחק בן ליאון ב"ר אלעזר ב"ר שלמה ספרדי נ' צור, שחי בעיר אנקונה באיטליה לפני כ-500 שנה (במחצית הראשונה של המאה ה-16 למניינם). בניגוד למה שכתבו מחברים אחדים אין הוא רבי יצחק די ליאון, החכם המקובל שהיה תלמידו של רבי יצחק קנפאנטון, אשר נפטר סמוך לגירוש ספרד. החיד"א בספר שם הגדולים (מערכת גדולים, אות י"ד, סימן שלג) כותב, שר' דוד קונפורטי ז"ה בספר קורא הדורות את בעל מגילת אסתר כרבי יצחק די ליאון, תלמידו של ר' יצחק קנפאנטון, חברו של מהר"י אבוהב, אך החיד"א חולק עליו ומוכיח שמחבר המגילת אסתר הוא אדם אחר ושמו רבי יצחק ליאון נ' צור עיין בדבריו. בירור נוסף על זהות המגילת אסתר ועל חיבוריו ראה: י' אנגלרד, הפרקליט מא (תשנ"ג), עמוד 20 הערה 24.

המסקנה העולה מהאמור לעיל היא שהספר מגילת אסתר נכתב לפני כ-400-450 שנה (בסוף המאה ה-16 למניינם), ומחברו, רבי יצחק ליאון נ' צור, חי בתקופת האחרונים ואינו מהראשונים; לפיכך הוא אינו בר פלוגתא של הראשונים, ואינו אלא מאמר. ומכל מקום ודאי אין להשוות את מעמדו בהלכה של המגילת אסתר למעמדו של הרמב"ן. לגבי סברותיו וראיותיו צריך לדון לגופו של עניין, אך אפשר לחלוק עליו. החוות יאיר (שו"ת סימן א) ניסח את הערכתו לספר זה בסגנון מליצי: "קם... גדול אחד וחיבר ספר נחמד למראה... מכל מקום אומר אני: מגילת אסתר... לאו ברוח הקודש נאמרה". ראה עוד: שו"ת אבני נזר, י"ד סימן תנו, אות ד; שם חר"מ סימן צה, אות ד; הרצ"ה קוק, לנתיבות ישראל, ירושלים תשל"ט, ח"ב, עמ' קטז.

2. וילנא תרנ"ח. הספר הנ"ל יצא במהדורה חדשה [עורך: יקתה רוזן], אור עציון תשנ"ט.

אסתר במה שכתב במצווה זו... ערוך ב"ד מענות (תשובות) מיוסדים על שרשי הרמב"ם.

להלן דברי המגילת אסתר:

נראה לי, כי מה שלא מנאה הרב (הרמב"ם) הוא לפי שמצות ירושת הארץ וישיבתה לא נהגה רק בימי משה ויהושע ודוד, וכל זמן שלא גלו מארצם, אבל אחר שגלו מעל אדמתם אין מצווה זו נוהגת לדורות עד עת בוא המשיח, כי אדרבה נצטוינו לפי מה שאמרו בסוף כתובות (קיא, א) שלא נמרוד באומות ללכת לכבוש הארץ בחזקה. והוכיחו מפסוק "השבעתי אתכם בנות ירושלים" וגו' (שיר השירים ב, ז) ודרשו בו שלא יעלו ישראל בחומה. ומה שאמר הרמב"ן, שהחכמים אמרו כי כיבוש הארץ היא מלחמת מצווה, זהו כאשר לא נהיה משועבדים לאומות.

ומה שאמר עוד שהחכמים הפליגו בשבח דירת הארץ, זהו דווקא בזמן שבית המקדש היה קיים, אבל עכשיו אין מצווה לדור בה. וכן פירשו התוספות שם (כתובות קי, ב) גבי "הוא אומר לעלות".

ועוד ראייה שאין בו מצווה, ממה שאמרו גם כן התם "כל העולה מבבל לארץ ישראל עובר בעשה, שנאמר 'בבלה יובאו ושמה יהיו'" (ירמיהו כז, כב) ואם היתה מצווה בדירת ארץ ישראל בכל הזמנים, איך יבוא נביא אחר משה לסתור את דבריו, והרי אין נביא רשאי לחדש דבר מעתה וכל שכן לסתור? והמאמר שהביא מספרי שבכו וקראו את המקרא הזה "וירשתה וישיבתה בה" (דברים יז, יד), נראה לי שעל שלא היה בידם לקיים מקרא זה, לפי שהיה הבית חרב היו בוכים. והראיה, ממה שקרעו את בגדיהם, שנראה שעל החורבן היו מתאבלים, שאם מצווה זו היתה נוהגת גם לאחר החורבן - למה בכו וקרעו את בגדיהם, והלוא גם עתה יכלו לקיימה? לכך נאמר שבדאי מצווה זו אינה נוהגת אחר חורבן הבית שיבנה במהרה בימינו אמן.

המסקנה מדבריו היא, שאין מצות ישיבת ארץ ישראל נוהגת בזמן הזה עד בוא המשיח. בספר תיבת נח³ ניסח מסקנה זו כך: "הגאון בעל מגילת אסתר... שילח את מצות יישוב ארץ ישראל מחוץ לגבול ישראל".

ב. הסבר המגילת אסתר בדעת הרמב"ם והקושי בדבריו

בתחילת דבריו, הסביר המגילת אסתר מדוע השמיט הרמב"ם את מצות ישיבת ארץ ישראל ממנין מצוות העשה, וכתב: "לפי שמצות ירושת הארץ וישיבתה לא נהגה [אלא]... כל זמן שלא גלו מארצם, אבל אחר שגלו מעל אדמתם אין מצווה זו

3. הרב נח ליב באס, וילנה תר"ע, עמ' יג.

נוהגת לדורות עד בוא המשיח". נראה כי המגילת אסתר מבסס את הסברו על שיטת הרמב"ם בפתיחה לספר המצוות: "השורש השלישי - שאין ראוי לימנות מצוות שאינן נוהגות לדורות", ואף מצווה זו, סובר המגילת אסתר, אינה נוהגת לדורות כפי שמוכח מהגמרא בסוף כתובות⁴.

אלא שהסבר זה בדברי הרמב"ם קשה.

1. הרמב"ם הגדיר בשורש השלישי מצווה שאינה נוהגת לדורות כמצווה שהציווי עליה הוא "לפי שעה", כגון⁵: מצוות שהיו שייכות רק בזמן דור המדבר (כדוגמא הוא מביא את הציווי בעניין המן "איש אל יותר ממנו עד בקר" - שמות טז, יט), או מצוות השייכות לדור הנכנס לארץ בלבד (דוגמאות: הברכות והקללות שנצטוו בהר גריזים ובהר עיבל (דברים כא, יא) או בניין המזבח שנצטוינו לבנותו בבואנו לארץ כנען (שם כז, ה) ועוד)⁶. אולם, לא מצאנו שמצווה שנצטוותה לדורות, אלא שאי אפשר לקיימה בזמן הגלות, לא תיקרא מצווה ולא תימנה בכלל המצוות!

בשיטת המגילת אסתר צריך לומר כי ישנם שלושה סוגי מצוות: א. מצוות תמידיות שלא בטלו מעולם, כגון קריאת שמע ותפילין; ב. מצוות חד פעמיות, כגון הברכות והקללות בהר גריזים ובהר עיבל לדור הנכנס לארץ; ג. מצוות ישיבת ארץ ישראל, שנהגה, בטלה ועתידה לחזור ולנהוג. לדעת הרמב"ם רק מצווה תמידית שלא בטלה מעולם היא מצווה הנוהגת לדורות ונמנית במניין המצוות ולכן מצוות ישיבת ארץ ישראל אינה נמנית.

הסבר זה נדחה מדברי הרמב"ם, ראה להלן⁷.

2. יתירה מזו, יש מספר מצוות הנוהגות מן התורה רק בזמן הבית ולא בגלות, ולמרות זאת מנה אותם הרמב"ם במניין המצוות שלו. כך גם מקשה האבני נזר⁸ על המגילת אסתר: "דאם כן למה מנה תרומות ומעשרות וחלה שאינם נוהגים בזמן

4. קונטרס מצוות ישיבת א"י, מענה א.

5. בהשמטות לספר המצוות מ"ע ד.

6. או הציווי להקריב כל בהמה שנרצה לאכול - שלמים (עיין רמב"ם הלכות שחיטה פ"ד הלכה יז-יח).

7. ראה עוד: ר' יצחק ספיר, ספר ישועות עוזו [ספר זיכרון, עורך א' ורהפטיג], ירושלים תשנ"ו, עמ' 102-103.

8. שו"ת אבני נזר יו"ד סימן תנד סעיף ב, וסימן תנז סעיף ד. הרב אברהם בורנשטיין, בעל שו"ת אבני נזר ואגלי טל, אבד"ק סוכטשוב, נולד בשנת ה'תקצ"ט (1839) לאביו רבי זאב נחום מביאלע בעמ"ח אגודת אזוב. חתנו של רבי מנחם מנדל מקוצק. בשנת תרמ"ג נתמנה לאבד"ק סוכטשוב. אלפי חסידים נהרו אליו, ומכל קצוי ארץ הריצו לפניו שאלות חמורות. נפטר בשנת ה'תר"ע (1910).

הזה, ואפילו בימי עזרא לא נהגו מן התורה לדעת הרמב"ם?⁹ על כך הוסיפו האחרונים דוגמאות רבות, כגון: מצות עשה של בניין בית המקדש שייבנה על ידי מלך המשיח¹⁰, דיני קרבנות וטומאה וטהרה שאינם נוהגים בזמן הזה עד שיבוא המשיח, מצות מינוי מלך ומצוות הקשורות לנביא¹¹.

קונטרס מצות ישיבת ארץ ישראל¹² הוסיף, שלפי הנחת המגילת אסתר, הרמב"ם לא היה צריך למנות כלל את כל המצוות השייכות לבניין בית המקדש (שהרמב"ם זן בהן מהלכות בית הבחירה עד הלכות תמורה ביד החזקה), שבפרטן הן לא פחות משישים ושבע מצוות עשה ושבעים וחמש מצוות לא תעשה! לכן "פשוט הדבר שמצווה שנוהגת לימות המשיח חשיב לדורות"¹³.

זאת ועוד, דברים אלה מפורשים בדברי הרמב"ם עצמו בספר המצוות (מ"ע קפז)¹⁴:

ושמא יחשוב אדם שזו מצווה שאינה נהגת לדורות כיוון ששבעה עממין כבר כלו? וזה לא יחשוב אותו אלא מי שלא הושג לו עניין נוהג לדורות ואינו נוהג לדורות, והוא, שהעניין שנסתיים בהשגת מטרתו בלי שיהא אותו הדבר תלוי בזמן מסויים, אין אומרים בו אינו נוהג לדורות, לפי שהוא נוהג בכל דור שבו נמצאת אפשרות אותו דבר.

לכן פשוט הדבר כי מצות ישיבת ארץ ישראל אמורה להיות מוגדרת לפי הרמב"ם כמצווה הנוהגת לדורות¹⁵.

9. רמב"ם הלכות תרומות פ"א הכ"א: "התרומה בזמן הזה ואפילו בימי עזרא אינה מן התורה אלא מדבריהן שאין לך תרומה של תורה אלא בארץ ישראל בלבד ובזמן שכל ישראל שם, שנאמר: 'כי תבואו' ביאת כולכם". ראה עוד בכסף משנה שם, ובבית יוסף י"ד ריש סימן שלא.
10. הרב יהודה סיד בן מנוח, נר מצווה, שאלוניקי תקע"א, סימן יא סעיף כד, שלא להחיות נשמה מז' עממין, עמ' קסד; הרב חיים פלאג'י, שר"ת נשמת כל חי י"ד סימן מח; הרב עובדיה יוסף, "מאמר ישיבת ארץ ישראל בזמן הזה", סעיף ג, תושבע"פ, יא (תשכ"ט) ועוד.
11. הרב יעקב יוסף קאלינבערג, סדר המצוות על תר"ג מצוות, ורשה תרכ"ב, עמ' סה; הרב מרדכי יהודה ליב זק"ש, "מצות יישוב ארץ ישראל לדעת הרמב"ם", סיני כרך מט (תשכ"א), עמ' רז.
12. וילנה תרנ"ח, מענה ב עמ' 54; מהדורת אור עציון עמ' עב.
13. לשון האבני נזר שם.
14. ספר המצוות, מהדורת הרב י' קאפח, "מצוות מחיית ז' אומות".
15. כך הבין הרב חיים פלאג'י (שר"ת נשמת כל חי, יורה דעה סימן מח) שכתב על דברי המגילת אסתר: "דהיא (=מצות ישיבת ארץ ישראל) נהגת גם כן לדורות". כלומר, מצות ישיבת ארץ ישראל מוגדרת כמצווה הנוהגת לדורות, ואינה שייכת כלל להגדרת הרמב"ם בשורש השלישי; וכן כתבו סדר המצוות, השמטות מ"ע ד, עמ' סה; הנ"ל, מ"ע יח עמ' סה, ב; הרב יצחק הורוביץ, ספר יד הלוי על ספר המצוות; רמב"ן השמטות מ"ע ד, עמ' קע, ועוד.

3. קושי נוסף בשיטת המגילת אסתר הוא דברי הרמב"ם בסוף אגרת השמד¹⁶. הרמב"ם מייגע לאנשים הנמצאים בארצות שגזרו על היהודים שמד:

ואמנם לפי דעתי יכול האדם לסלקם מעליו באותה מילה שאומר, שהיא להודות לאותו האיש, ואחר כך שילך לארץ ישראל לשכון שם, ולא יעמוד בשום פנים במקום השמד, וכל העומד שם הרי הוא עובר ומחלל שם שמים, והוא קרוב למזיד.

אבל אלו שמפתים עצמם ואומרים שיעמדו במקומם עד שיבוא מלך המשיח למערב, ואחר יצאו וילכו לירושלים, לפי שאינו יודע איך יבטל מהם השמד הזה אם לא באופן זה - אלו עוברים הם בעיני, ומרמים עצמם ומחטיאים זולתם, ועליהם אמר הנביא ע"ה "וירפו את שבר בת עמי על נקלה לאמר שלום שלום ואין שלום", כי אין זמן קצוב לביאת המשיח, עד שתלו בו ויאמרו שהוא קרוב או רחוק...

דברים אלה הם ההפך הגמור לדברי המגילת אסתר. לדעת הרמב"ם הדרך הרצויה להימלט מן השמד היא לעלות לארץ ישראל (למי שיכול). בדבריו מבואר שהישיבה בארץ ישראל יכולה לנהוג בימינו (אמנם לא מפורש אם היא מצווה), ובוודאי שאין איסור לעלות לארץ ישראל, כמשתמע מדברי בעל מגילת אסתר בהזכירו את שלש השבועות, כי כתב: "ואחר כך שילך לארץ ישראל לשכון שם" (ואם המטרה היא רק להינצל מהשמד, הרי יש עוד ארצות רבות שבהן חיו היהודים בתקופה ההיא ללא חשש שמד, ויכל להסתפק במה שכתב לפני כן באופן כללי שיכולים ללכת למקום בטוח יותר, ובלשונו - "והעולם רחב וגדול"). ועוד כתב, שאותם שלא עולים ונשארים בגלות, הם "מרמים עצמם ומחטיאים זולתם", ואם כן ודאי ראה את הטענות נגד עלייה לארץ ישראל כבלתי נכונות.

ג. הסבר הארץ חמדה

הגר"ש ישראלי בספרו ארץ חמדה מיישב את דברי המגילת אסתר. ואלה דבריו¹⁷:

בתרומות ומעשרות וכל כיוצא בהם לא נתבטלה המצווה מאתנו, אלא היא שרירה וקיימת בכל עת ובכל שעה, אלא שחסרים התנאים שעל ידם מתחייבים בהם בפועל, כגון: כל ישראל בארץ וכיוצא בזה. ובזה ודאי יש למנותן כמצוות, כי בכח המצוות קיימות גם עכשיו... מה שאין כן מצות כיבוש, שנאסרנו עליה בשבועה "שלא יעלו בחומה".

16. אגרות הרמב"ם, מהדורת הרב י' שילת, מעלה אדומים תשנ"ה, ח"א, עמ' נז.

17. ארץ חמדה, סימן ד סעיף קטן ד עמ' כו. ראה עוד בשו"ת אהל משה (סימן כג, עמ' סא בשולי היריעה) כיצד תירץ הוא את דברי המגילת אסתר.

יוצא שלא מפני שחסרים כאן התנאים להתחייב במצווה זו, אנו מנועים מלקיימה... אלא עצם המצווה במקורה ובעיקרה אינה קיימת בזמן הגלות, ולא עוד אלא אדרבא באיסור אנו עומדים. במקרה כזה יוצא שעכשיו אין המצווה קיימת כל עיקר... על כן מצוות מסוג זה באמת אין לחשוב בכלל תר"ג. כי רק מצוות הקיימות מצד עצמן הן שנחשבות בתר"ג [מצוות] לרמב"ם, ולא כאלה שהן מצוות שנוהגות רק בזמנים ידועים ולא קיימות כלל בזמן אחר.

כלומר, יש לחלק בין מצווה שאין אנחנו יכולים לקיימה בגלל העדר תנאים שהתורה חייבה במצוות אלו (כגון: בתרומות ומעשרות - רוב ישראל על אדמתן), שהן מצוות שנוהגות לדורות, אף על פי שבזמן הזה חסרים התנאים לחיובן בפועל, לבין מצוות ירושת הארץ ושיבתה - שעצם המצווה בטלה בזמן הגלות בגלל ציווי נבואי שלא לעלות בחומה, ולכן אותה אין למנות בכלל תר"ג מצוות.

יש מי שהקשה על דברי הרב ישראל:

1. קשה להעמיס כוונה זו בדברי המגילת אסתר, שכן מסגנונו ניכר שרצה לומר שמצווה שנהגה בימי בית ראשון ושני, ואשר עתידה לנהוג גם בימות המשיח נחשבת כמצווה שאינה נוהגת לדורות, וכל ראיותיו לא נועדו אלא להוכיח הנחה זו¹⁸.

2. איזו משמעות יש לסיבה שבגללה בטלה המצווה (אם זה מסיבות חיצוניות או מפני שעצמותה בטלה בזמן הגלות), סוף סוף הרי גם מצווה זו עתידה לחזור בימות המשיח? ואם כן יש למנותה!¹⁹

ד. הסבר הדברי יששכר

בשו"ת דברי יששכר²⁰ הסביר את דברי המגילת אסתר בצורה שונה. לדעתו, המשפט במגילת אסתר "אין מצווה זו נוהגת לדורות עד עת בוא המשיח" פירושו: אין זו מצוות עשה אפילו כשיבוא המשיח. כלומר, גם כשיבוא המשיח אין עלינו מצווה לשוב לארץ ישראל, אלא ישנה הבטחה שהקב"ה יחזיר אותנו אל אדמתנו,

18. הרב זלמן קורן, ספר ממלכת כהנים וגוי קדוש, "ממלכתיות ישראלית משמעויות הלכתיות" עמ' 217.

19. הרב אליעזר פריסמן, מצוות יישוב ארץ ישראל בזמננו (חוברת), קרית ארבע תשל"ו, פרק א סעיף 4.

20. אהע"ז סימן קמט; קונטרס מצוות ישיבת א"י, וילנה תרנ"ח, מענה ט' עמ' 54-58, "תשובה על דברי אחד מגאוני דורנו"; מהדורת אור עציון, עמ' רסג-רעג.

בצורה ניסית, ולא נצטרך להילחם כדי לכבוש את הארץ מידי הגויים. וכתב עוד וזו לשונו:

ואינו דומה לתרומות ומעשרות, שאין על זה הבטחה אלא מצווה חיובית, וברצונם תלוי הדבר. וכוונת המגילת אסתר היא שבימות המשיח יתקבצו לארץ ישראל שלא בדרך הטבע ולא מרצונם, כמו שכתוב (ישעיהו ס, ח) "מי אלה כעב תעופינה". וזה שהוסיף בעל מגילת אסתר... "ואדרבא נצטווינו בגמרא כתובות שלא נמרוד באומות העולם..." היינו, שמעצמנו לא נעשה אנחנו שום פעולה.

האחרונים דחו הסבר זה. עיקר טענותיהם:

1. אין זו כוונת המגילת אסתר, ולא כך משמע מסגנונו ומהוכחותיו²¹. לדוגמא, הלשון "אין מצווה זו נוהגת לדורות עד בוא המשיח" - משמעותה, שבביאת המשיח תהיה מצווה זו מצות עשה. וכן ממה שכתב: "כי כיבוש הארץ היא מצווה, זה כאשר לא נהיה משועבדים לאומות" משמע, כשלא נהיה משועבדים לאומות תהיה מצווה²².

2. מה בכך שישנה הבטחה שהקב"ה יחזירנו לארצנו? הבטחה לא מוציאה מידי חובת מצות עשה. כי הלוא הארץ הובטחה לאבותינו בפסוקים מפורשים בתורה, ולדעת כולם לפני החורבן היתה זו מצות עשה? זאת ועוד, שיטת רש"י (ראש השנה ל, א) ותוספות (שבועות טו, ב) היא שבית המקדש ייבנה בידי שמים, ומכל מקום נמנה בניין בית המקדש כמצות עשה?²³

3. הרמב"ם כתב שהמלך המשיח יעשה מלחמות - "וילחם מלחמות ה'" (הלכות מלכים פ"א ה"ד). המובן הפשוט של מלחמה הוא לשם כיבוש הארץ. ולמה יעשה מלחמות אם אין עלינו מצווה לעלות לארץ ולישב בה אפילו כשיבוא המשיח?²⁴

21. קונטרס מצות ישיבת ארץ ישראל, מענה ט, מהדורת אור עציון עמ' רסד.
22. הדברי יששכר הסביר כוונתו, כי מצווה זו תהיה בכלל מצוות החרם תחרימם (מ"ע קפז), אבל כיבוש הארץ בפני עצמו אינו מצווה עכ"ד. ודוחק!
23. ש"ת חבלים בניעמים ח"ב סימן קלב. ראה עוד, ח"ה סימן מה. הרב א' נבנצל תירץ את הקושיה שבית המקדש ייבנה בידי שמים, שאם זכו בונים בעצמם. רש"י ותוס' רק הסבירו שישנה גם אפשרות שייבנה בידי שמים. הרמב"ם בהלכות מלכים (פ"א ה"א) כתב שבית המקדש ייבנה על ידי מלך המשיח, ובהלכות בית הבחירה לא הזכיר זאת. נראה שסובר שאם נוכל לבנות היום נבנה היום, ואם לא - מלך המשיח יעשה זאת. הרי שם גם כתב הרמב"ם שמלך המשיח יקבץ נדחי ישראל ויכוף כל ישראל לשמור את התורה, וברור שאין אנו פטורים מלעסוק בכך היום. ומר"ר הגאון הרב נחום פרצוביץ' זצ"ל אמר עוד שאנחנו חייבים לבנות צורת בית שני, ובית שראה יחזקאל ייבנה על ידי מלך המשיח, או על ידי נביא, או ירד בניו מן השמים.
24. הרב י' הרצוג, תחוקה לישראל, כרך א, "הקמת המדינה קודם ביאת המשיח", עמ' 123. הרב נבנצל העיר שאולי יילחם נגד גוג ומגוג, או שאר מציקים, או לכופ כל העולם לקבל ז' מצוות.

ה. הסבר הבית הלוי

הגרי"ד סולוביצ'יק בספרו בית הלוי²⁵ הסביר את דברי המגילת אסתר באופן אחר:

ולהרמב"ם דלא מנה אותה בכלל מצוות, מוכח דפסוק זה של "וירשתם אותה וישבתם בה" קאי רק על אותו זמן של כיבוש ולא אחר כך. ומה דהפליגו חכמים בשבחה, כבר כתב בספר מגילת אסתר שהוא משום דיש הרבה מצוות התלויות בארץ, ואינם יכולים להתקיים אלא בישיבתה, ולא שהיא בעצמה מצווה הנוהגת לדורות.

לדעתו, המגילת אסתר הסביר שמצות הכיבוש והישיבה נהגה בימי בית ראשון [ושני?]²⁶ והיתה מצווה עצמית מהתורה. לאחר החורבן השתנתה המצווה, ומצות הישיבה היא רק אמצעי (הכשר מצווה) לקיום המצוות התלויות בארץ, ולכן לא מנאה הרמב"ם כמצווה הנוהגת לדורות.²⁶

אך הסבר זה קשה להולמו בדברי המגילת אסתר. המגילת אסתר לא הזכיר בדבריו כלל את המצוות התלויות בארץ. לשונו היא: "ומה שהחכמים הפליגו בשבח דירת הארץ זה דווקא בזמן שבית המקדש היה קיים". הדגש בדבריו הוא על בית המקדש ולא על מצוות התלויות בארץ, ואין המצוות התלויות בארץ גורם או סיבה בשיטת המגילת אסתר בדעת הרמב"ם, אלא דווקא בית המקדש (וראה להלן סעיף ה). ועוד, שישנה נפקא מינה בין שיטת הגרי"ד סולוביצ'יק לבין דברי המגילת אסתר. אם הקריטריון הוא מצוות התלויות בארץ, בתקופת בית שני אף שבית המקדש היה קיים, בכל זאת לדעת הרמב"ם חיוב המצוות התלויות בארץ היה מדרבנן, מכיון שנאמר "כי תבואו - ביאת כולכם", ובימי עזרא - "היתה ביאת מקצתן" (הלכות תרומות פ"א הכ"ו). מאידך, לדעת המגילת אסתר נהגה מצות הישיבה מהתורה בכל תקופת בית שני.

ו. דרך אחרת בהבנת המגילת אסתר

המדייק בדברי המגילת אסתר יראה שכתב שתי סיבות שונות, מדוע אין מצות הכיבוש ("הירושה") ומצות הישיבה ("הדירה") נוהגות בזמן הזה. בתחילת דבריו כתב

25. שר"ת בית הלוי, ח"ב, סימן נ. כך פירש גם בחידושי המהרד"ם (הרב דב מייזליש) על ספר המצוות, השמטות מ"ע ד. ראה בפרק "מצות ירושת ארץ ישראל - דעת הרמב"ן בספר המצוות", סעיף יא'.

26. ראוי לציין שדבריו נאמרו כהסבר ליישוב הירושלמי בסוף כתובות ולא להלכה. למרות ההסבר ה"ל פסק הגרי"ד סולוביצ'יק שמצות ישיבת ארץ ישראל נוהגת בזמן הזה, ואף עודד ותמך ביהודים מרוסיה לעלות לארץ ישראל. הוא התם יחד עם רבנים נוספים על כרוז שקרא ליהודים לעלות לארץ ישראל, למרות המצב הקשה בארץ (קדחת, עוני, סכנות משודדים וכנופיות). לכל זה ולדברים נוספים ראה: הרב חיים קרלינסקי, הראשון לשושלת בריסק, מכון ירושלים תשד"מ, עמ' 333-353.

טעם כללי, הן ביחס לכיבוש והן ביחס לישיבה וזו לשונו: "שמצות ירושת הארץ וישיבתה לא נהגה רק בימי משה ויהושע ודוד וכל זמן שלא גלו מארצם, אבל אחר שגלו מעל אדמתם אין מצווה זו נוהגת לדורות עד עת בוא המשיח". בהמשך דבריו כתב ביחס לכיבוש ("ירושת הארץ"): "ומה שאמר הרמב"ן שהחכמים אמרו כי כיבוש הארץ היא מלחמת מצווה, זהו כאשר לא נהיה משועבדים לאומות", ואילו ביחס למצות הישיבה ("הדירה בארץ") כתב: "ומה שאמר עוד (הרמב"ן) שהחכמים הפליגו בשבח דירת הארץ זה דווקא בזמן שבית המקדש היה קיים"²⁷, וסיים את דבריו "שבודאי מצווה זו (ישיבת ארץ ישראל) אינה נוהגת אחר חורבן הבית".

נמצינו למדים, כי שיטת המגילת אסתר היא, שמצות הכיבוש והישיבה נוהגות "כל זמן שלא גלו מארצם", אבל לאחר חורבן בית ראשון וגלות העם לבבל ושארית הפליטה למצרים, נשתנו התנאים, ומצות הכיבוש נוהגת רק בזמן שלא נהיה משועבדים לאומות, ומצות הישיבה נוהגת רק בזמן שבית המקדש קיים.

הרחיב והסביר את דבריו הכלי חמדה²⁸, וזו לשונו:

דסבירא ליה (למגילת אסתר) דמצות ירושת הארץ לא היתה אלא כל זמן הבית הראשון, שלא היו ישראל משועבדין לאומות, והיתה ארץ ישראל לגמרי ברשותן של ישראל ולא היתה משועבדת (ארץ ישראל) למלכי אומות העולם - אז נתקיים עניין ירושת הארץ כתקנה, שיהיה של ישראל ותחת השגחת השי"ת לבדו... אמנם לאחר שגלו מעל אדמתן וחרב בית המקדש על ידי נבוכדנצר, בטל הכיבוש הזה, ושוב אף כשעלו אחר כך בימי עזרא היו ברשות כורש והיו נכנעים תחתיו²⁹, ולא היה זה בגדר ירושת הארץ הגמור...

ונראה, דשלוש השבועות שהשביע הקב"ה את ישראל שלא יעלו בחומה, היה מיד אחר חורבן בית ראשון, וכיוון שכן הרי בטל מצווה דכיבוש וירושת הארץ אחר חורבן הבית הראשון, עד שיבוא משיח צדקנו... אמנם מצות ישיבתה, שהיא חלק מהמצווה, כמו שנאמר (דברים יב, כט): "וירשתם... וישבתם", היתה נוהגת אף בזמן בית שני, כל זמן שהיה בית המקדש קיים בירושלים והיתה

27. גם את הוכחת הרמב"ן מהספרי (שמצות ישיבת ארץ ישראל נוהגת לאחר החורבן) דחה, ולדעתו "לפי שהיה הבית חרב היו בוכים".

28. במדבר מסעי סעיף א, עמ' 283-284. כן כתב הרב צדוק הכהן מלובלין בדברי סופרים אות יד והגר"ש קלוגר, שו"ת האלף לך שלמה, אהע"ז סימן קו. גם הרמ"ע מפאנו סובר שקיים קשר בין מצות ישיבת א"י למקדש. בספר כנפי יונה, סימן יב (מובא בילקוט הראובני עה"ת, לרב א"ר סופר, ירושלים תשכ"ב, פרשת בראשית עמ' כו) נאמר על הפסוק בתהלים "ולבקר בהיכלו" - זו ישיבת א"י בקביעות, לבקר את המקדש לעתים מזומנים. ודע כי הדר בא"י בחורבנה דומה כמי שיש לו אלוך, ובדוד שהוא אדם צדיק כתיב 'כי גרשוני מהסתפח' וגו', כי גלות שלימה היתה. ועוד שאפילו ישיבת א"י בזמנו היתה בלא מקדש".

29. הסברה ששלטון ישראל משפיע מבחינה הלכתית מודגשת במספר מקומות ברמב"ם ואכמ"ל. ראה בפרק "עצמאות ישראל בארצו - מצווה או עצה טובה?", סעיפים א'1, ח'2, א'4.

השראת השכינה בישראל... אף על פי שאין זה יישוב הארץ הגמור כיוון שהיו משועבדים תחת מלכים אחרים, מכל מקום קדושת בית המקדש... השפיע קדושה על כל ארץ ישראל, והיתה מצווה בישיבתה. אמנם לאחר החורבן ליכא מצווה כלל מן התורה, דכיבוש לא שייך, דבטל הכיבוש מכוח השבועה, וישיבת הארץ גם כן אינה מצווה מן התורה, כיוון דאין בית³⁰.

כלומר, התנאי למצות כיבוש הוא שלטון וריבונות ("לגמרי ברשותן של ישראל"), ולכן בבית שני שהיו תחת שלטון גויים לא נהגה מצווה זו. לעומת זה, התנאי למצות הישיבה הוא "שבית המקדש קיים, ולכן גם בבית שני נהגה מצווה זו", אף על פי שאין זה יישוב הארץ גמור ולמרות שהיו משועבדים לאומות העולם.

אך עדיין הדברים צריכים ביאור.

1. מדוע קיום מצות ישיבת ארץ ישראל תלוי בבניין בית המקדש³¹?

2. מדוע כתב המגילת אסתר, שהתנאי לקיום מצות הישיבה הוא "בניין בית המקדש"? היה צריך לומר שהתנאי לביטול המצווה הוא העדר ישיבה בארץ ישראל, היינו "גלות"³²! וכן כתב בתחילת דבריו: "שמצות ירושת הארץ וישיבתה לא נהגה, רק... כל זמן שלא גלו מארצם, אבל אחר שגלו מעל אדמתם אין מצווה זו נוהגת לדורות".

נלע"ד כי המקור לדברי המגילת אסתר הוא הסוגיה במסכת ראש השנה (יח, ב).

מאי דכתיב (זכריה ת, יט) "כה אמר ה' צב-אות צום הרביעי וצום החמישי וצום השביעי וצום העשירי יהיה לבית יהודה לששון ולשמחה", קרי להו צום וקרי ליה ששון ושמחה?! בזמן שיש שלום - יהיו לששון ולשמחה, אין שלום - צום.

בהסבר המושג "שלום" נחלקו רש"י ורבנו חננאל (ר"ח). רש"י הסביר ש"שלום" פירושו: "שאיין יד העובדי כוכבים תקיפה על ישראל". לעומתו פירש הר"ח: "שלום -

30. והוסיף, "ואין להקשות לפי זה, אמאי לא חשיב הרמב"ם מצות יישוב הארץ, כיוון דעל כל פנים היה נוהג בבית שני? זה אינו, דיישוב הארץ בלא מצות כיבוש אינה מצווה שלימה רק חלק מהמצווה... כיוון דכתיב בתורה ירושה וישיבה בהדדי, לא מקרי ישיבה אלא בהיות ירושה, והיינו בשעה שהיא שלנו לגמרי, אבל בלא זה אינו בגדר ישוב א"י".

31. הכלי חמדה תירץ "שקדושת בית המקדש שהיה מקום מיוחד להשראת השכינה וקיבוץ כל ישראל לראיה ברגלים השפיע קדושה על כל ארץ ישראל והיתה מצווה בישיבתה". כלומר, יש ערך לישיבה בארץ ישראל רק בזמן שבית המקדש קיים כי אז ישנה השראת שכינה וקיבוץ כל ישראל לצורך עלייה לרגל - ממילא, יש משמעות לישיבה בארץ, אך בהעדר מקדש אין משמעות רוחנית לישיבה ועל כן גם אין מצווה לדעתו של המגילת אסתר.

32. כמו שכתב שההיפך מכיבוש ("ירושה") הוא "שיעבוד לאומות".

כל זמן שבית המקדש קיים, וכן פירשו ראשונים נוספים³³. ופסוק מפורש הוא בחגי (ב, ט): "ובמקום הזה (בית המקדש) אתן שלום נאום ה' צבאות"³⁴.

ההבדל בין פירושו של הר"ח לפירושו של רש"י הוא משמעותי. הוא מתייחס למהותה של תקנת הצומות - האם הצומות נתקנו בגלל חורבן בית המקדש או בגלל חורבן מלכות ישראל ושעבוד המלכויות.

ולכאורה, מהו הקשר בין שלום לבין בית המקדש? התשובה היא, ששלום אינו מצטמצם רק לשלום בין הבריות או בין העמים, אלא גם בין ישראל לאביהם שבשמים. בית המקדש הוא החוליה המקשרת בין ישראל לקב"ה, והוא המייצב את השלום ביניהם.

אם כן, נמצאנו למדים שקיומו של בית המקדש יוצר מצב המוגדר כשלום³⁵. לכן נראה כי סברת המגילת אסתר היא שבניין בית המקדש מבטא עצמאות מסויימת בעם ישראל, והכרה בזכויותיו הרוחניות של עם ישראל (אוטונומיה רוחנית). הכרה ציבורית זו מוגדרת כשלום³⁶, כי היא מאפשרת קיום אורח חיים יהודי בצורה ממלכתית-ציבורית, כשבית המקדש הוא הגורם המאחד את העם.

33. שו"ת התשב"ץ, ח"ב סימן ער"ב בסופו; רמב"ן, תורת האדם, ירושלים תשל"ד, ח"ב, "אבילות תשעה באב", עמ' רמג; טור אר"ח הלכות תשעה באב סימן תקנ; מגיד משנה, רמב"ם הלכות תעניות פ"ה ה"ה; אבודרהם השלם, ירושלים תשל"ג, תעניות עמ' רנד.

34. חגי זכריה ניבאו באותו זמן. כך מוכח מזמן הנבואות המובא בספריהם ומהגמרא בזבחים (טב, א) "שלשה נביאים עלו עמהן מן הגולה". ופירש רש"י: "חגי זכריה ומלאכי". לפי זה הנבואה בחגי ולימוד הגמרא במסכת ר"ה מזכריה מתייחסים לאותו זמן, דהיינו תחילת בניין בית שני. הרב אביגדור נבנצל העיר שאפשר לפרש ש"במקום" כוונתו לארץ ישראל. אך גם מצינו ש"המקום הזה" מתייחס לבית המקדש - "ויבאנו אל המקום הזה" (דברים כו, ט). על"ד. מכל מקום נראה שבפסוק שהבאנו מוכח שהכוונה לבית המקדש, שהרי כך נאמר בנבואה שם ובמיוחד בפסוק זה: "גדול יהיה כבוד הבית הזה האחרון מן הראשון... ובמקום הזה...". מבואר ש"המקום" הוא בית המקדש.

35. הרב צדוק הכהן מלובלין (דברי סופרים אות יד) הביא הוכחה נוספת מהגמרא במסכת שבת (לג, א) שמצות הישיבה תלויה בבניין בית המקדש. וזו לשון הגמרא: "בעוון שפיכות דמים בית המקדש חרב ושכינה מסתלקת מישאל, שנאמר: (במדבר ה, לג-לד) "ולא תחניפו את הארץ... כי הדם הוא יחניף את הארץ ולא תטמאו את הארץ אשר אתם יושבים בה, אשר אני שוכן בתוכה". הא אתם מטמאים אותה אינכם יושבים בה ואיני שוכן בתוכה. בעוון גלוי עריות ועבודת כוכבים... גלות באה לעולם ומגלין אותן, ובאים אחרים ויושבים במקומם". והקשה הרב צדוק הכהן הרי הגמרא ביארה (ביחס לשפיכות דמים) "אינכם יושבים בה" - פירושו גלות, ומדוע לא צירפה הגמרא את שפיכות הדמים לרשימת העבירות שבגללן באה גלות לעולם? והתירוץ שצריך לומר, שהישיבה המוזכרת בעניין שפיכות דמים היא "ישיבה... כדרך ישיבת הארץ בשלוח ובממשלה, דזה נקרא ישיבה, והיינו בזמן שבית המקדש קיים", אבל לאחר חורבן הבית גם מי שלא גלה מן הארץ ועדיין גר בה - אינו נקרא יושב הארץ כי הוא עבד לשלטון הזר שבארץ ונקרא רק גרות בעלמא ולא מקיימים זישיבתם".

36. סנהדרין כ, ב (רמב"ם הלכות מלכים פ"א ה"א): "שלש מצוות נצטוו ישראל בשעת כניסתן לארץ, למנות להם מלך... ולהכרית זרעו של עמלק... ולבנות בית הבחירה". מצוות אלו הן מצוות המוטלות על הציבור, ולכן בניין בית המקדש בהלכה עניינו צבורי-כללי.

יש כאן גם הכרה מצד הגויים בזכויותיהם הרוחניות של ישראל כעם. קיום אורח חיים לפי מצוות התורה לציבור החי בארץ (ולציבור היהודי הגר בגולה והעולה לרגל לבית המקדש) הוא תנאי מספיק לדעת המגילת אסתר לקיום מצות השיבה (הדירה). זו הסיבה שהמגילת אסתר לא כתב שהתנאי לקיום מצות ישיבת ארץ ישראל הוא העדר גלות (שהוא ההיפך משיבה), אלא תלה זאת בבניין בית המקדש - כי רצה ללמד על מצב ביניים, מצב של ישיבה בארץ ישראל, כשבכל זאת העם משועבד לאומות העולם או שאינו נמצא בעצמאות וריבונות שלמה, וזהו המצב שהיה בזמן בית שני. חורבן בית המקדש גרם לכך, שהגורם שאיחד את העם לציבור בתקופת הבית השני נתבטל.

גם במצב שאין גלות של כל העם מארצו, וחלק מישראל נשאר בארץ ישראל, יש כאן גלות של "הציבור". עם ישראל הופך ל"פרטים" המקיימים מצוות, ולא ל"ציבור" הקורא בשם ה'. לכן לדעת המגילת אסתר בטלה מצות ישיבת ארץ ישראל בזמן חורבן בית המקדש, כאשר ישראל משועבדים לאומות העולם.

סברא זו מסבירה את דברי המגילת אסתר בהסבר הספרי, לעומת הבנת הרמב"ן את הספרי³⁷. כזכור, הרמב"ן³⁸ הוכיח מהמעשה המסופר בספרי על ארבעת התנאים שרצו לצאת לחוץ לארץ ולבסוף לא יצאו, וקרעו את בגדיהם ואמרו "ישיבת ארץ ישראל שקולה כנגד כל המצוות שבתורה", שמצות ישיבת ארץ ישראל נוהגת לאחר החורבן (כי ארבעת התנאים האלו חיו לאחר החורבן) וחיובה הוא על כל יחיד ויחיד. המגילת אסתר דחה את דברי הרמב"ן וכתב שהבכי וקריעת הבגדים היו על חורבן בית המקדש, ולא על ביטול מצות עשה של ישיבת ארץ ישראל. האחרונים הבינו את דברי המגילת אסתר שהבכי וקריעת הבגדים היו על חורבן בית המקדש מדין "הרואה את בית המקדש בחורבנו... קורע" (מועד קטן כו, א), והקשו קושיות רבות עליו.

עתה נוכל להסביר את המגילת אסתר באופן אחר: התנאים שיצאו מארץ ישראל לחוץ לארץ בכו על השתנות המצב ההלכתי לגבי מצות ישיבת ארץ ישראל, שבאה בעקבות חורבן בית המקדש. דברי המגילת אסתר - "לפי שהיה הבית חרב היו בוכים", באו ללמד לדעתו על שינוי יסודי ביחס למצות ישיבת ארץ ישראל, שקרה כתוצאה מחורבן בית המקדש, ולא על דין פרטי בהלכות אבלות ביחס לקריעת הבגדים, וכך דחה את הוכחת הרמב"ן מהספרי.

ואם כן, המחלוקת בין הרמב"ן להסבר המגילת אסתר ברמב"ם היא: האם תיתכן מצות הדירה והישיבה בארץ ישראל על כל יחיד בזמן שאי אפשר לקיימה בציבור?

37. דברים ראה יב, כח סעיף פ. ראה עוד בפרק "ביאור הספרי במצות ישיבת ארץ ישראל" סעיף ג.

38. בהשמטות לספר המצוות מ"ע ד.

שיטת המגילת אסתר בדעת הרמב"ם היא שמצות הישיבה מתקיימת רק בזמן שיש שלטון צבורי, גם כשהשלטון הוא מינימלי ומשועבדים לאומות העולם. וזאת בתנאי שבית המקדש קיים, אבל כשבית המקדש חרב בטלה מצות ישיבת ארץ ישראל³⁹. לעומתו שיטת הרמב"ן היא, שמצות ישיבת ארץ ישראל נוהגת גם לאחר החורבן, וחובה הוא על כל יחיד ויחיד.

סיכום השיטות בדברי המגילת אסתר

- א. המצווה נהגה בתקופת בית ראשון ושני ובטלה עם החורבן ויציאת עם ישראל לגלות. המצווה תחזור בימות המשיח (אחרונים).
 - ב. המצווה נהגה בעבר עד ימי דוד ובטלה עם החורבן ויציאת עם ישראל לגלות, המצווה לא תחזור גם בימות המשיח (שו"ת דברי יששכר).
 - ג. מצות הכיבוש נהגה רק בזמן כיבוש הארץ ולא אחר כך. מצות ישיבת ארץ ישראל אינה מצווה עצמית אלא אמצעי (הכשר מצווה) לקיום המצוות התלויות בארץ, ולכן אינה מצווה הנוהגת לדורות (בית הלוי).
 - ד. המגילת אסתר מודה בעקרון שמצות ישיבת ארץ ישראל נוהגת כיום. לדעתו, תנאי הכרחי לקיום המצווה של כיבוש וישיבה בשלימות הוא שלטון וריבונות "שלא נהיה משועבדים לאומות", ולמצות הישיבה - "שבית המקדש קיים". אם אין שלטון וריבונות ובית המקדש אינו קיים, המצווה לא נוהגת (כלי חמדה).
- ראוי לציין שהמחברים והמפרשים של ספרי המצוות, בפירושיהם לדברי הרמב"ן (השמטות מ"ע ד), דחו את ההסבר המקובל בדברי המגילת אסתר. להלן רשימה חלקית: ספר לחם יהודה השלם (הרב יהודה עייאש), ספר נר מצווה (הרב יהודה סיד בן מנוח), מצות ה' (הרב ברוך הלפרין, מ"ע תק"ג [רצז]), סדר המצוות (הרב מתתיהו חיים קאלינברג), ספר יד הלוי (הרב יצחק שמחה הורוביץ) ועוד.

39. במלים אחרות, לדעת המגילת אסתר מצות ישיבת ארץ ישראל היא מצווה ציבורית (המוטלת על הציבור) כמו מצות מינוי מלך ובניין בית המקדש, לכן, לאחר החורבן, מכיוון שהציבור אינו יכול לקיים את המצווה, שהרי הוא משועבד לאומות ונמצא בגלות, ובגלל השבועות - שלא יעלו בחומה ולא ימרדו באומות - אין הוא יכול לעלות לארץ ישראל, ממילא אין היחיד חייב בקיום מצווה זאת.

ז. תירוץ הקושיות שהקשו על המגילת אסתר

ראינו לעיל, כי אחת הקושיות המרכזיות על דברי המגילת אסתר היא, שמצאנו מצוות רבות הנוהגות מן התורה רק בזמן הבית ולא בגלות, ובכל זאת מנה אותן הרמב"ם במניין המצוות, ואם כן מדוע השמיט את מצות ישיבת ארץ ישראל, והגדירה (לשיטת המגילת אסתר) כמצווה שאינה נוהגת לדורות?

לפי האמור עד כאן נראה לתרץ: הרמב"ם (מ"ע קפז) הגדיר את מצות השמדת שבעת עממין כמצווה הנוהגת לדורות גם לאחר ששבעה עממין אבדו מן העולם. וזו לשונו⁴⁰:

וזה (המחשבה שאין למנות מצווה זו) לא יחשוב אותו אלא מי שלא הושג לו ענין נוהג לדורות (ואינו נוהג לדורות), והוא, שהעניין שנסתיים בהשגת מטרתו בלי שיהא אותו הדבר תלוי בזמן מסויים, אין אומרים בו אינו נוהג לדורות, לפי שהוא נוהג בכל דור שבו נמצאת אפשרות אותו הדבר. הלא תראה, כאשר ישמיד ה' את זרע עמלק בכללותו ויכריתו עד האחרון... האם נאמר אז כי "תמחה את זכר עמלק" אינו נוהג לדורות? זה אין לומר, אלא הוא נוהג בכל דור ודור, כל זמן שימצא זרע עמלק יושמד.

כלומר, מצוות הקשורות לזמן מוגדר, כגון הקמת האבנים ביום שיעברו את הירדן (דברים כז, ב) או האיסור לעלות להר סיני בזמן מתן תורה (שמות יט, ב) הן שמוגדרות כמצוות שאינן נוהגות לדורות.

שיטת המגילת אסתר ביחס למצות ישיבת ארץ ישראל היא: אחרי שגלו ישראל מארצם יש איסור (שנאמר על פי נביא) של "שלש השבועות", שלא נמרוד באומות העולם ו"שלא יעלו בחומה" לארץ ישראל. איסור זה מוגבל בזמן של עד "יום פקדי אותם" (דעת רב יהודה) או עד "ימות המשיח" (דעת רבי זירא לפי הבנת המגילת אסתר). על כן, מצות ישיבת ארץ ישראל שונה משאר המצוות שנוהגות רק בזמן שבית המקדש קיים. לעומת מצוות אחרות שחסרים רק התנאים לקיומן, כאן ישנה הגבלה ברורה של זמן לקיום מצווה זו. הגבלה זו (עד בוא המשיח) מגדירה את המצווה כמצווה שאינה נוהגת לדורות לפי שיטת הרמב"ם, כפי שכתב זאת במצות עשה קפז⁴¹.

40. מהדורת הרב י' קפאח, וכן הוא במהדורת הרב חיים הלר, ירושלים תש"ו.

41. כך אפשר ליישב את הקושיה שהקשו אחרונים בני זמננו על הסברו של הגר"ש ישראלי (לעיל סעיף ב). קושייתם היתה: מצות ישיבת ארץ ישראל עתידה לחזור בימות המשיח, אם כן איזו משמעות יש לסיבה שבגללה בטלה המצווה, ומדוע לא מנה אותה הרמב"ם כמצות עשה? יש לומר שלדעת המגילת אסתר היא כלולה כהגדרת הרמב"ם כמצווה שאינה נוהגת לדורות, ולכן לא נמנית בתרי"ג המצוות, למרות שתחזור בימות המשיח.

סברה זו מדוייקת בדברי המגילת אסתר, כי את סברתו בדעת הרמב"ם שאין המצווה נוהגת לאחר הגלות תלה באיסור "שלוש השבועות" שנוהג "עד בוא המשיח", וסמך אותם בדבריו זה ליד זה, ולכן לדעתו זו מצווה שאינה נוהגת לדורות.

החולקים על המגילת אסתר יסבירו שאין זו כוונת הרמב"ם. "מצווה שאינה נוהגת לדורות ותלויה בזמן ידוע", פירושה מצווה שכל עניינה קשור למאורע או לזמן מסוים, כגון מצות הקרבת קרבן פסח מצרים, שנצטוו ישראל במצרים לקחת שה בעשור לחודש, ולשחטו ב"ד בין הערביים (שמות יב, ד-ו). זו מצווה "שאינה נוהגת לדורות", כי כל הציווי היה לזמן מוגדר. אבל מצווה שאי אפשר היה לקיימה בזמן מסוים בגלל סיבה כל שהיא ותחזור בעתיד (בהעדר סיבת הביטול) נקראת מצווה המתקיימת לדורות (ובמצות ישיבת ארץ ישראל רק המניעה מוגבלת בזמן ולא המצווה), ולכן מצות ישיבת ארץ ישראל, היא מצות עשה לדורות.

ח. הקושיה מהפסוק "בבלה יובאו ושמה יהי"

המגילת אסתר הביא ראיה לדבריו, שמצות ישיבת ארץ ישראל אינה נוהגת בזמן הגלות, מהגמרא בכתובות (קיא, ב). להלן דבריו:

ועוד ראיה שאין בו מצווה, ממה שאמרו גם כן התם: כל העולה מבבל לארץ ישראל עובר בעשה, שנאמר "בבלה יובאו ושמה יהי" (ירמיהו כז, כב). ואם היתה מצווה בדירת ארץ ישראל בכל הזמנים, איך יבוא נביא אחר משה לסתור את דבריו, והרי אין נביא רשאי לחדש דבר מעתה, וכל שכן לסתור?

תירוצים שונים נאמרו ביישוב קושיה זו.

1. הרמב"ם (בהקדמתו למשנה סעיף ב) דן ביחס שבין נבואה ובין הלכה. להלן דבריו: והחלק השני בעניין [תפקיד] הנביא, כגון שיקרא לבני אדם לעבוד את ה', ויצווה על מצוותו, ויזהיר לשמור התורה בלי תוספת ומגרעת... ויצווה בציוויים ויאסור איסורים בדבר שאינו מן התורה, כגון שיאמר: הלחמו על עיר פלונית או עם אומה פלונית עתה... וכמו שמנע ירמיהו את ישראל מללכת לארץ ישראל... (ירמיהו כט, ד-ט)⁴².

יש שגרסו - "שמנע אותן מללכת לארץ ישראל". כלומר, שהזהירם שלא לצאת מבבל לפני מלאת שבעים שנה. לפי גירסה זו מתורצת השאלה. איסור העלייה מבבל לארץ ישראל הוא בסמכותו של הנביא, והוא אינו מן התורה, מכיוון שהוא מוגבל

42. רמב"ם לעם, הוצאת מהדורת מוסד הרב קוק, עמ' יח. ראה עוד: הרב י"ד בלומברג, "קונטרס מצות ישיבת ארץ ישראל", וילנא תרנ"ח, מענה יג הערה יד עמ' מו. מהדורת אור עציון, הערה קכז, עמ' קצג, שהסביר גירסה זו ואת הגירסה להלן "וכמו שמנע ירמיהו מלצאת מירושלים ולירד למצרים".

במקום ובזמן. מוגבל במקום - האיסור הוא לאנשי בבל בלבד; מוגבל בזמן - האיסור הוא לשבעים שנה, ואינו מונע מכל ישראל לעלות לארץ ישראל, כפי שיתבאר בסעיפים 6-7.

לעומת זאת, במהדורת הרב קפאח ובמהדורת הרב שילת הגירסה היא: "וכמו שהזהיר ירמיהו את ישראל מלצאת מירושלים" (ירמיהו מב, ז-יט), ובהוצאת המבורגר הגירסה: "וכמו שמנע ירמיהו מלצאת מירושלים ולירד למצרים". כלומר לפי גירסה זו האיסור המדובר הוא איסור הירידה למצרים, ואינו קשור כלל לעלייה ארצה. לפי זה אין מקום ללמוד מכאן על דברי המגילת אסתר.

הרב י' קאפח דחה בהערותיו⁴³ את הגירסה שהוזכרה לעיל, וטען שאינה נמצאת בשום נוסח. גם הרב י' שילת⁴⁴ דחה גירסה זו וכתב: "ובתרגום רבי יהודה אלחריזי המילה מירושלים נשתבשה".

לכאורה קשה על הגירסה השניה: איסור הירידה למצרים הוא מן התורה (כמבואר בספר המצוות לרמב"ם מצות ל"ת מו, ובהלכות מלכים פ"ה הלכות ז-ח), ואילו הרמב"ם מביא כאן דוגמאות לכך שהנביא אוסר איסורים שאינם מן התורה?

צריך לומר: מכיוון שנבואה זו נאמרה בזמן החורבן, כשרעב ומלחמה היו בארץ (ירמיהו שם), וההלכה מתירה במצב כזה לצאת מן הארץ, וכן פסק הרמב"ם (הלכות מלכים פ"ה ה"ט) במצב דומה (של רעב ומלחמה) יהיה מותר אפילו לרדת למצרים, באה נבואת ירמיהו וקבעה שלא יצאו מן הארץ, למרות שההלכה מתירה זאת.

2. הרשב"ש (ש"ת, סימן א) דן לגבי אדם שנשבע לא לעלות לארץ ישראל, האם שבועתו חלה. מסקנתו היא כי השבועה חלה, משום שאין זה נשבע לבטל את המצווה, כי עיקר המצווה היא הישיבה בארץ, והעלייה היא הכשר מצווה בלבד (הכנה ואמצעי לקיום המצווה). דוגמאות לדבר - אפיית מצה או בניית סוכה, שהן הכשר מצווה בלבד, ולכן אם יישבע אדם לא לעשות זאת, שבועתו תחול (ואדם אחר יכין לו מצה וסוכה). על פי זה מסביר האבני נזר (יורה דעה סימן תנד, ז), שכשהנביא אמר שלא לעלות מבבל לארץ ישראל, דבריו חלו, כיוון שאינם עוקרים את המצווה אלא את הכשר המצווה.

האחרונים הקשו על תירוץ זה:

א. יש מחלוקת בין הפוסקים, האם העלייה לארץ ישראל היא מצווה או רק הכשר מצווה. אכן דעת הרשב"ש (ש"ת, סימן ב) והמהר"ט (ש"ת, ח"ב סימן כח) היא,

43. פירוש המשניות לרמב"ם, מהדורת הרב י' קאפח, סדר זרעים, עמ' ד, הערה 79.

44. הקדמת הרמב"ם למשנה, מהדורת הרב י' שילת, עמ' לא, הערה 26.

שהעלייה היא הכשר מצווה, אך הריב"ש (ש"ת, סימן קא), התשב"ץ (ש"ת, ח"א סימן כא) והמבי"ט⁴⁵ (ש"ת, ח"א סימן רמה) סוברים שהעלייה עצמה היא גם כן מצווה⁴⁶. תירוצו של האבני נזר הוא אם כן רק לשיטת הפוסקים שהעלייה היא הכשר מצווה.

ב. על סברתו, שהעלייה לארץ היא רק הכשר מצווה, הקשו: הכשר מצווה נקרא דבר שאינו חלק מהמצווה עצמה אלא הכנה למצווה, וייתכן שהמצווה תעשה בלעדיו; אבל כשאי אפשר לקיים את המצווה בלי ההכשר - אין זה הכשר מצווה אלא חלק מחלקי המצווה.

לפיכך, בנשבע שלא לעשות סוכה ולא לאפות מצה, אין הוא נשבע לבטל את המצווה, משום שאין המצווה לישיב בסוכה זו דווקא, ואילו היתה לו סוכה אחרת לא היה מחויב לעשות סוכה זו. מה עוד שאפשר לקיים המצווה בלא אפיה ובלא עשיית סוכה, וכגון שאדם אחר אופה מצה והוא אוכל או שאדם אחר בונה סוכה והוא יושב.

מה שאין כן כשנשבע שלא לעלות לארץ ישראל, העלייה היא תחילת המצווה, כי אי אפשר להגיע לארץ ישראל בלי העלייה, הלוא אפילו אם יפרח באויר הרי זה נכלל בשבועתו. הדבר דומה יותר לאדם שנשבע שלא ילך לסוכה, שאף על פי שאין ההליכה מצווה אלא רק הישיבה, הרי הוא נשבע לבטל את המצווה, כי לא יוכל לקיים מצוות ישיבה בסוכה⁴⁷.

ג. העלייה לארץ ישראל מתחלקת לשנים: 1) הפעולה של העלייה עד הכניסה לארץ; 2) הכניסה לארץ. הרשב"ש סובר שהנדר חל על העלייה עד הכניסה לארץ, שהרי בזה אין מצווה, אבל ודאי על פעולת הכניסה לארץ לא תחול שבועה השוללת אותה. ציווי הנביא הוא על החלק של הכניסה לארץ בעצמה ולא על העלייה עד הכניסה לארץ, שהרי ודאי מי שעלה עד ארץ ישראל ולא נכנס לתוכה אינו עובר על ציווי הנביא. ואם כן, חוזרת הקושיה למקומה, איך יכול הנביא לאסור את הכניסה לארץ בעצמה, שזו גופא מצות התורה?⁴⁸

45. לפי זה מצאנו מחלוקת אבות ובנים. הרשב"ש חולק על אביו התשב"ץ והמהרי"ט על אביו המבי"ט.

46. דיון בדברי הרשב"ש והחולקים עליו ראה בפרק "העלייה - הכשר מצווה או מצווה".

47. הרב יוסף חזן בש"ת הקרי לב, ירושלים תשנ"ח, י"ד ח"ד סימן פז; ש"ת גוה שלום סימן ז; ש"ת אבני נזר, א"ח ח"ב סימן תקלה סעיף י; ש"ת מנחת אלעזר ח"ה סימן יב; הרב י"ז מינצברג, ספר יישוב א"י סימן א עמ' טו; ש"ת משנה הלכות, ח"ג מדור התשובות סימן קצב. ראה עוד: הרב א"א יאלס, ש"ת דברי אפרים אליעזר, סימן רלט.

48. הרב דוד מן, באר מרים, הלכות מלכים פ"ה ה"ט, עמ' פה בהערה.

ד. מה שאין נביא יכול לבטל מצוות התורה, הוא מפני שלא יתכן שיבוא דבר נביא לסתור את התורה שהיא נצחית, כי ודאי שהקב"ה לא חזר בו ממצוות התורה, ודברי הנביא - שקר הם. אם כן מה נפקא מינא אם הוא מבטל מצווה במישרין או בעקיפין, על ידי שמונע מלעשות ההכנה אליה, סוף סוף המצווה מתבטלת על ידי זה! דוגמא לדבר, אם יבוא נביא ויצווה לסתור את כל הסוכות, ולשרוף את כל ארבעת המינים, שעל ידי זה לא יוכלו לקיים מצוות אלה, ודאי לא נסכים ולא נשמע לו, והרי זה ממש הנידון שלנו.⁴⁹

3. המהר"ץ חיות תירץ⁵⁰:

ואני אומר, לטעמך, גם לשיטתו (של המגילה אסתר) לא יתכן. דנהי דמצוות עשה דירושת ארץ ישראל אינה לדורות, מכל מקום איך חידשו הנביאים באיסור שלא לצאת מבבל לארץ ישראל, והרי "אין נביא רשאי לחדש"? אלא על כרחך דלא באו הנביאים לעשות ולחדש מצוות התורה, רק הוא כשאר גזירות שעשו ישראל בימי הגלות, כגון שלא לסוד ולכייר ביתו (בבא בתרא ס, ב), כן גזרו שלא לעלות לארץ ישראל.

ובמסכת ברכות (כד, ב) הגדיר זאת כתקנות -

דאמירת ירמיהו איננה רק תקנה, כשאר תקנות נביאים שאינם בכלל מצוות.

בגדרים (כב, ב) הוסיף המהר"ץ חיות, שכל ההלכות מדברי נביאים אינן חדשות, כי "אין נביא רשאי לחדש", אלא היו מקובלות כבר באומה כתורה שבעל פה. הוא הוכיח זאת מדברי הרמב"ן (ספר המצוות סוף שורש ב) - "דכל הנהו הלכות הנלמדים מדברי הנביאים - כולם הלכות למשה מסיני הם... לא חידש הנביא מאומה, דהרי מקודם לכן היו נהוגים מתורת תורה שבעל פה".

האחרונים הקשו על דבריו:

א. גם ביחס לתקנות של הנביאים קיים האיסור ש"אין נביא רשאי לחדש מעתה", כמבואר במסכת מגילה (ב, ב) "מנצפ"ך צופים (נביאים) אמרום"⁵¹. והקשו

49. הרב ש' ישראלי, ארץ חמדה, שער א סימן ב סעיף ג, עמ' יח.

50. כל ספרי מהר"ץ חיות, "דברי הנביאים דברי קבלה", פרק ז, ח"א עמ' קסג. ובהגהות מהר"ץ חיות למסכת ברכות כד, ב, בשינוי לשון.

51. בגמרא מבואר, כי באות "מם" יש סגורה ופתוחה. מכיוון ששכחו ולא ידעו איזו מהן באמצע המילה ואיזו בסופה, באו נביאים ויסדו והזכירו שהפתוחה תהיה באמצע המילה והסתומה בסופה.

בגמרא, הרי "אין נביא רשאי לחדש דבר מעתה?"⁵², ואם כן לא נפתרה הבעיה בכך שנגדיר זאת כגזירה או תקנה.

ב. אמנם מצאנו לפעמים בדברי חז"ל מושג הקרוי "מעשי נביאים" או "מנהג נביאים", כמו התקנה לעשר בבבל (ידיים פ"ד מ"ג), אך במקרים אלו אין הכוונה שהנביא גזר את הדבר על פי הדיבור, אלא הכוונה היא שהנביאים תיקנו זאת מדעתם, בדומה לחכמים אחרים - כי הם היו גם מנהיגי העם ולעיתים גם אבות בית דין (ומסיבה זו מצוי בחז"ל הביטוי "שמואל ובית דין" ביחס לשמואל הנביא וכיוצא בזה). ואולם, שיחדש הנביא גזירה על פי הדיבור, זאת לא שמענו!⁵³

ג. לכאורה דווקא לשיטת המגילת אסתר אין כאן קושיה, מכיוון שלדעתו אחרי שגלו ישראל מארצם בטלה מצות ישיבת ארץ ישראל. בתורה עצמה מפורש שיגלו, ונבואת ירמיהו "בבלה יובאו ושמה יהי" רק מבארת את הכתוב בתורה, להיכן יגלו ומהו האיסור כשייצאו משם. אבל לשיטת הרמב"ן שמצות ישיבת ארץ ישראל נוהגת גם בגלות, כל האיסור מקורו אך ורק בנבואת ירמיהו, ואם כן קושית המגילת אסתר עליו מפסוק זה אכן שרירה וקיימת. (על הקושי בדברי הרמב"ן יש לומר, שבתורה אמנם מפורש שיגלו, אבל לא כתוב שאסור לחזור לארץ. לכן האיסור נתחדש על ידי נביא, וחזרה הקושיה גם לשיטת המגילת אסתר, ויש לתרץ מימרא זו בדרכים אחרות).

4. הקושיה מבוססת על דעת האמורא רב יהודה. יש מן האחרונים שכתבו⁵⁴, שלא קיימא לן בזה כרבי יהודה, כי מצאנו אמוראים רבים שעלו מבבל לארץ ישראל, וביניהם גם תלמידיו של רב יהודה, ואף כנגד דעתו. בין העולים מצאנו את רבי זירא (כתובות ק"ב, א), רבי ירמיהו (שם ע"ה, א), רבי חייא (סוכה כ, א) ורבים נוספים.⁵⁵

הגר"ע יוסף⁵⁶ הקשה על תירוץ זה. הלוא הרמב"ם (בהלכות מלכים פ"ה ה"ב) פסק כרבי יהודה! וכך פירשו הכסף משנה שם? קדם לו בקושיה זו הרב חיים פלאג'י⁵⁷ שדן בדברי הכסף משנה. מסקנתו אחרי בקשת המחילה ממרן, "אין זו כוונת הרמב"ם" (!)

52. הרב משה צוויג, שר"ת אהל משה, ח"ב סימן כג, בשולי היריעה סעיף ג.

53. הרב זלמן קורן, ספר ממלכת כהנים וגוי קדוש, "ממלכתיות ישראלית", עמ' 208.

54. שר"ת נשמת כל חי, י"ד סימן מט בסופו; היעב"ץ במבוא לסיחורו סולם בית אל; שר"ת תירוש ויצהר, סימן קיד אותיות ג-ד ועוד.

55. הרב י' יוסיפון טען, שגם אם לא קיימא לן כרב יהודה, מכל מקום אפשר ללמוד מדבריו שהמצווה אינה נוהגת לחזרות. שהרי לא בזה נחלקו רב יהודה והאמוראים האחרים, אלא אם יש איסור לעלות מבבל או לא!

56. הגר"ע יוסף, "מצות יישוב א"י בזמן הזה", סעיף ז ועוד, תושבע"פ יא (תשכ"ט).

57. שר"ת נשמת כל חי, י"ד סימן מט בסופו.

מה עוד, שהלחם משנה הסביר אחרת בדעת הרמב"ם. כהסבר הלחם משנה למזו אחרונים רבים ואכמ"ל⁵⁸.

5. יש שביארו שאפילו לרב יהודה - האיסור הוא דזוקא מבבל, אבל משאר ארצות מותר לעלות לארץ ישראל, ואם כן אין ראייה מכאן לעניין הכללי של עלייה לארץ⁵⁹.

6. החכמת אדם⁶⁰ תירץ:

דודאי אם עוקר המצווה לגמרי אינו יכול, אבל לפי שעה יכול לבטל (יבמות צ, א). וגם לא אמר "בבלה יובאר" אלא עד כלות שבעים שנה (של גלות בבל), ואפילו לרב יהודה אינו אלא עד ביאת הגואל.

ביאור דבריו: מה שאמרו חז"ל "אין נביא רשאי לחדש דבר מעתה" היינו במחדש דבר קבוע לדורות. מה שאין כן כשהנביא תולה את האיסור בזמן - "עד יום פקדי אותם", ובכל יום אנו מחכים שתהיה הפקידה - הגאולה, הרי זה בכלל הוראת שעה שיש כח ביד הנביא לבטל מצווה.

החכמת אדם הוסיף, שהוראת שעה שאינה לזמן קצר אלא נמשכת זמן רב, כגון שבעים שנה של גלות בבל, או אלפיים שנה לדעת רבי יהודה, גם כן נקראת הוראת שעה.

לענ"ד אפשר להביא הוכחה לכך מדברי התוספות (כתובות קיא, א תד"ה בבלה), שהקשו על רב יהודה, כי מהפסוק "בבלה יובאר" אפשר ללמוד שהאיסור הוא רק בזמן גלות בבל, וכיצד לומד רב יהודה שהאיסור הוא גם בבית שני? תירוצם, "דבגלות שני נמי קפיד קרא". האחרונים דנו בהסבר דברי התוספות ואכמ"ל⁶¹. מכל מקום התוספות לומדים שהאיסור שנהג לדעת רב יהודה בשבעים שנה של גלות בבל יכול להמשיך גם בתקופת בית שני במשך זמן רב, וממילא הוא הדין ביחס להוראת שעה. הדבר מובן גם בסברא, כי מה ההבדל בין הוראת שעה של שבעים שנה או אלפיים שנה? בשניהם הזמן הוא לאורך תקופה ארוכה! מה עוד שהזמן של אלפיים שנה אינו קבוע ומוחלט, ויכול היה גם להיות קצר מאוד, שהרי הדבר תלוי במעשיהם של ישראל - "אם ישראל עושין תשובה מיד נגאלין".

58. ראה בפרק "ביאור דעת רב יהודה", סעיף ח'3 - "שיטת הרמב"ם", וסעיף ט - "פסק ההלכה".

59. ראה בפרק "ביאור דעת רב יהודה", סעיף ז; ח'3 א; ש"ת אבני נזר י"ד סימן תנו, יב.

60. הרב אברהם זאנצ'ג, ספר שערי צדק, שער משפטי הארץ, פרק יא סעיף ג; פאת השולחן, בית ישראל, סימן א, יד; הרב יונה דב בלומברג, קונטרס מצות ישיבת א"י, מהדורת אור עציון, מענה יג עמ' קצב-קצג; הרב י' מינצברג, קונטרס יישוב ארץ ישראל, סימן א עמ' טו; הרב שרגא פיבל פרנק, תולדות זאב, מסכת שבת, ח"ב, קונטרס בירור הלכה במעלת ומצות יישוב ארץ ישראל סעיף ז.

61. ראה בפרק "ביאור דעת רב יהודה", סעיף ה'1.

הרב ש' ישראלי (ארץ חמדה, שער א, סימן ב, סעיף ב עמ' יח) טען שאי אפשר לומר תירוץ זה בדעת הרמב"ן. מדברי הרמב"ן (בחידושו ליבמות צ, ב) מבואר שהוראת שעה שנמשכת זמן רב - אף על פי שתבטל לבסוף, אינה בכלל הוראת שעה, ואין כוח ביד הנביא לעקור זאת. עיין שם בדבריו.

הרב זלמן קורן⁶² (שם, סעיף ד) העיר על תירוץ החכמת אדם שהוראת שעה זו שונה מאחרות. סתם הוראת שעה מוגבלת בזמן, כמו שבעים שנה של גלות בבל, או שהיא מוגבלת למעשה חד פעמי לזמן קצר, כמו מעשה אליהו בהר הכרמל (יבמות צ, א), שהקריב בבמה בזמן שבית המקדש היה קיים. החידוש בהוראת שעה זו הוא שהיא תלויה באירוע. ובפרט, כשהאירוע אינו תלוי במעשה בני אדם אלא בידי שמים - "עד יום פקדי (הקב"ה) אותם".

7. הרב ש' ישראלי (שם בסעיפים ד-ו עמ' יט-כ) רצה לחלק בין ביטול מצוות בשב ואל תעשה לקום עשה. לפי דעתו, דעת הרמב"ן היא שביטול מצווה בשב ואל תעשה אינו נחשב לביטול דבר מן התורה. כי כשם שיש כוח ביד חכמים לבטל מצוות בשב ואל תעשה באופן קבוע (כגון ערל והזאה, יבמות פט, ב), כך יכול נביא לבטל על פי הצורך מצוות בשב ואל תעשה, כי ביטול כזה אינו חשוב ביטול. הוכחתו היא מהגמרא, שלמדה היתר הוראת שעה מנביא לעניין תקנת חכמים, ולכן כוחו של הנביא זהה לכוח שיש ביד חכמים. לפיכך, ירמיהו שאסר לעלות מבבל לארץ ישראל אסר רק בשב ואל תעשה, ובזה יש כוח ביד נביא לתקן.

לדעת הרב ישראלי דבר זה תלוי במחלוקת הרמב"ם והרמב"ן בעניין תוקף תקנות חכמים. הרמב"ם (בספר המצוות שורש א, וביד החזקה, הלכות ממרים פ"א ה"ב) סובר שבכל מה שתיקנו חכמים - יש מצוות עשה לשמוע לדבריהם, ולא תעשה לסור מדבריהם. הרמב"ן (בספר המצוות שם) חולק, וסובר שדבר זה נאמר רק במקום שהחכמים מפרשים את התורה עצמה, אבל במה שהם תיקנו, אין כאן מצוות עשה ולא תעשה, ואין זה אלא אסמכתא בלבד.

לדעת הרמב"ם מה שאמרו בגמרא (יבמות פט, ב) "כל שב ואל תעשה לאו עקירה היא", פירושו שדבר זה אינו מדיני עקירת דבר מן התורה, הנלמד מן הפסוק "אלו תשמעו", אלא הוא בהתאם לכללים הרגילים של התורה. הכלל הנקוט בידינו הוא שאין עשה דוחה עשה, ומכל שכן שאינו דוחה עשה ולא תעשה. לכן, כשחכמים תיקנו תקנה נגד עשה שבתורה, יש כאן עשה ולא תעשה לשמוע אל דבריהם, ואז נמצא שיש כאן עשה (לעשות), כנגד עשה ולא תעשה (שלא לעשות), ואין עשה דוחה לא תעשה ועשה, ועל כן נשארים בשב ואל תעשה ואין עושים. כשתקנת חכמים היא

62. לעיל הערה 53.

בקום עשה, יש לבוא מכח הדין המיוחד שחידשה התורה - "אליו תשמעון", שיש בכוחו לעקור רק בהוראת שעה בלבד. מה שאין כן בתקנה בשב ואל תעשה, שאין זו עקירה כלל כנזכר לעיל, כיוון שהוא לפי הכללים הרגילים של התורה, כשבאים בסתירה שני ציוויים מנוגדים, בזה לא שייך להגביל דווקא בהוראת שעה, אלא כל מה שיש רשות ביד חכמים לעשות, וזה כל עוד שאינם מבטלים מצווה מכל וכל, אלא בגלל סיבות מסוימות וגזירות, יש בידם הכח לעשות זאת גם לדורות.

אבל כל זה הוא לפי דעת הרמב"ם שעל ידי תקנת חכמים הופך הדבר להיות דבר של תורה ממש. מה שאין כן לפי הרמב"ן, שדעתו היא שעיקר ההקפדה שלא לעקור דבר מן התורה גם כשזה לצורך תקנת חכמים - אינו אלא כשעוקרים בידיים, מה שאין כן כשכל העקירה אינה אלא בהימנעות, דהיינו בשב ואל תעשה - אין ההקפדה, כיוון שיש בזה משום תקנת חז"ל.

נביא שבא לעקור לדורות בשב ואל תעשה, לפי הרמב"ם אין הבדל מהותי בין עקירה בשב ואל תעשה לעקירה בקום עשה, ובמקרה זה חלים הכללים הרגילים, המתייחסים למצוות ה"מתנגשות" זו בזו, ולדעתו רק בתקנת חכמים (ולא בדברי נביאים), יש מצות עשה לשמוע לדבריהם, וכנזכר לעיל. לכן לא ישמעו לנביא אלא רק בהוראת שעה, באופן חד פעמי בלבד. מה שאין כן לפי הרמב"ן שבעצם המושג של עקירת דבר יש הפרש בין קום עשה לשב ואל תעשה, ועקירה בשב ואל תעשה אינה עקירה (כשהיא לצורך תיקון). אם כן סברא זו קיימת לגבי נביא כשם שהיא קיימת בתקנת חכמים. לכן לדעת הרמב"ם אין ירמיהו יכול לעקור מיושבי בבל עלייה לארץ ישראל בשב ואל תעשה, כי אין זה בכוחו, ורק חכמים יכולים לתקן זאת מחמת העשה והלא תעשה (שיש לקיים דבריהם), ולכן בהתאם לשיטתו של הרמב"ם הוכיח המגילת אסתר, שאם בכל זאת עקר הנביא את ישיבת ארץ ישראל, מכאן ששייבת ארץ ישראל אינה מצווה. מה שאין כן לדעת הרמב"ן, שיש כוח ביד נביא לעקור בשב ואל תעשה גם לדורות - אין קושיית המגילת אסתר עליו קושיה, כי דבר זה הוא בסמכותו של הנביא אף אם זו מצווה⁶³.

63. הרב זלמן קורן (שם, סעיפים ו-ז) דן בדבריו. הוא הקשה: פשטות הלשון "אלה המצוות - שאין נביא רשאי לחדש מעתה" מורה שאין לנביא כל אפשרות לחדש מצוות חדשות בין מצוות עשה או גזירות היינו מצוות לא תעשה. כך גם פסק הרמב"ם (הלכות יסודי התורה פ"ט ה"א). בהמשך דבריו כתב, שאמנם מדקדוק לשון הרמב"ם (שם) יש מקום לומר שאין איסור על נביא להוסיף מצוות או איסורים בגדרים הדומים למצוות ואיסורי דרבנן, כי הרמב"ם כורך תוספת מצוות וגריעת מצוות על ידי נביא באיסור בל תוסיף ובל תגרע שבתורה (אשר הוא חל גם על חז"ל). ומאחר שלכולי עלמא מותר היה לחכמים להוסיף מצוות וגזירות ולא עברו בזה על איסור בל תוסיף ובל תגרע, לכאורה הוא הדין במצוות שיחדש נביא, שיהא מותר אם לא יחדשן בתור דבר תורה אלא בגדר סייג בלבד, ומה שנאסר על נביא והותר לחכמים בלבד - הוא רק בביאור מצוות התורה הידועות, שעל זה הביא הרמב"ם את הפסוק "והנגלות לנו ולבנינו עד עולם לעשות את כל דברי התורה הזאת". מסקנתו היא שהדבר צריך עיון, כי אפשר שהכל, תקנות

8. במסכת יבמות (עא, ב) נאמר: "לא ניתנה פריעת⁶⁴ מילה לאברהם אבינו, שנאמר (יהושע ה, ב) 'בעת ההיא אמר ה' אל יהושע'". הריטב"א הקשה, "ואם תאמר, אם כן אף משה רבנו לא נצטווה, ואמאי נקט אברהם? יש לומר, דכהאי גונא שהוא הכשר מצווה לא חשיב חדוש".

הכלי חמדה הסביר את דבריו⁶⁵. קושיית הריטב"א היתה מדוע נקטה הגמרא את אברהם כדוגמא ולא נקטה חידוש גדול יותר, שגם משה לא נצטווה על הפריעה עד ימי יהושע? ותירץ, שדבר כזה אינו נחשב חידוש על ידי יהושע. קשה, מה תירץ הריטב"א בדבריו אלה? נראה שכוונתו היא שאם משה לא נצטווה על הפריעה, הציווי ליהושע הוא בגדר הוראת שעה בלבד. אם כן, איך למדה הגמרא את מצות פריעה שנאמרה ליהושע כציווי לדורות, והרי "אין נביא רשאי לחדש מעתה"? תירץ הריטב"א, שמכיוון שהפריעה היא רק הכשר למילה, ובמילה נצטוו ישראל על ידי משה, אין זה נחשב חידוש לדורות על ידי יהושע.

על פי דברי הריטב"א הנ"ל מתורצת קושיית המגילת אסתר⁶⁶. האיסור שאסר ירמיהו בנבואה לעלות מבבל לארץ ישראל סותר את העלייה, שהיא הכשר מצווה בלבד (ובשב ואל תעשה), והוא בסמכותו של הנביא ואינו נכלל בדברים שאין נביא רשאי לחדש⁶⁷.

9. תירוצים נוספים נאמרו. ראה: שו"ת אבני נזר יו"ד סימן תנד סעיפים כה-כו, הרב אליהו קלצקין בספר "דברים אחדים" (אות קסב) ואכמ"ל.

גזירות ומצוות חדשות (נר חנוכה ומקרא מגילה), מסורות אמנם לבית דין, ויש בכוח חכמים לחדשן, אבל זה רק במסגרת "הנגלות" על פי שיקול הדעת של חכמי התורה, אבל לא יתכן שתתחדש מצווה כזו מן השמים.

64. פריעה - קריעת העור במילה וגילוי בשר העטרה.

65. ויקרא בחוקותי, סעיף ד עמ' 250.

66. הרב יונה צוויג, שו"ת אהל משה ח"ב סימן כג, בשולי היריעה אות ג.

67. הכלי חמדה הקשה על תירוץ זה: (א) הטעם לכך שאין נביא רשאי לחדש דבר מעתה הוא, שכאשר נתן הקב"ה את התורה לישראל על ידי משה - ניתנה התורה בשלמות, ואין להוסיף עליה או לגרוע ממנה דבר. אם כן, מצוות הפריעה, שבלעדיה כאלו לא מל ועונשה כרת - מדוע אינה בכלל האיסור שאין נביא רשאי לחדש?

(ב) בפסוק ביהושע מבואר שיהושע נצטווה למול ולפרוע את דורו, דור באי הארץ בלבד, וכיצד למדה הגמרא שיש כאן ציווי לדורות? הריטב"א תירץ בתירוץ השני שלדורו של יהושע היתה הפריעה הוראת שעה, ולדורות הפריעה היא הלכה למשה מסיני. לתירוץ הראשון בריטב"א הקושיא במקומה עומדת, ואכמ"ל.

ל"אמא ארץ ישראל" יש מקום לכולם

כשביקרה בארץ משלחת אמריקאית, במטרה לעמוד על הלך הרוח בקרב התושבים לגבי המנדט הבריטי והבית הלאומי, הוזמן גם הגאון הרב חיים זוננפלד להופיע בפני המשלחת, והם הציגו לו שורה של שאלות בדבר יישוב ארץ ישראל.

ראש המשלחת שאל אותו, אם הוא חושב שארץ ישראל הקטנה יכולה לפתור את שאלת העם היהודי? על זה השיב: "כשבנים שבים לבית אמם ולחדרה הצר, אין שאלת מקום. נדחקים ויושבים ולעולם לא תאמר האם צר לה המקום".

(חכמת חיים, ירושלים תשס"ב, עמ' שסח)

בחוץ לארץ משתקעים, בארץ ישראל מתעלים

אורח שבא מחוץ לארץ נפגש עם הרב צבי יהודה קוק, ואמר לו שהוא בא להשתקע בה. הגיב הרב צבי יהודה ואמר: כשבאים לחו"ל - יכולים חס וחלילה להשתקע שם, והיה זה שבחו של יעקב אבינו, שלא ירד למצרים להשתקע בה, אבל כשעולים לארץ ישראל - עולים להתעלות ולהתרומם בה; ובכן עלית לארץ ישראל, לא להשתקע - אלא להתרומם.

(חיי הראי"ה [עורך הרב מ"צ נריה] עמ' רב)